

може привести до браку продовольства і підвищення цін. Проте, так зване протиріччя «продовольство проти палива» виявляється перебільшеним у багатьох випадках. Предмет обговорення складніший, ніж це зазвичай розглядають, оскільки сільськогосподарська і експортна політика забезпечення продовольством є факторами величезного значення. Аргументи повинні аналізуватися з врахуванням реальної ситуації в світі, окремій країні або регіоні із забезпеченням і потребою в продовольстві (збільшенням надлишків продуктів харчування в більшості промислових і деяких країнах, що розвиваються) використанням продовольства як корму для худоби, недостатнім використанням аграрного потенціалу, потенціалом сільськогосподарського виробництва, що збільшується, і перевагами або недоліками виробництва біопалива.

Висновки. Головною причиною ми вважаємо зростання населення світу та зміна їх харчових пріоритетів – все більше споживається м'яса всіх видів, що є високоенергозатратним продуктом.

Література:

1. Передерій Н.О. Продовольча безпека країн світу та розвиток біоенергетики / Н.О. Передерій // Всеукраїнський науково-виробничий журнал „Інноваційна економіка”. – Тернопіль : ТІАПВ УААН, 2008. – №4 (10).
2. Біляцький С. Майбутнє вже розпочалося [Електронний ресурс] / С. Біляцький, Н. Ярова // Журнал Верховної Ради України „Віче”, – 2008. – №1.
3. Вірний В. Продовольча криза і шанс України / В. Вірний // День. – 2008. – №80.
4. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997.

УДК: 633.1:338.439:330.342.

СУЧАСНИЙ СТАН ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ

**Петренко Ю. А., завідувач сектора
Управління НБУ у Полтавській області**

У статті висвітлено проблеми розвитку й функціонування зернопродуктового підкомплексу в ринкових умовах господарювання, охарактеризовано тенденції виробництва зернової продукції та визначено напрями підвищення ефективності зернового виробництва.

The Peculiarities of the Functioning of the Grain Crop Complex of Ukraine under Market Conditions. The issues of functioning of the grain crop complex of Ukraine under market conditions are studied; the tendencies of cereal production are characterized; the ways of production improvement are defined in this article.

Постановка проблеми. Продовольча безпека нації по праву посідає одне із центральних місць у системі внутрішньої та зовнішньої політики держави, оскільки пов'язана із рівнем задоволення найуразливішої фізіологічної потреби людей, громадян країни, — потреби у їжі. Перебуваючи під впливом найрізноманітніших чинників, усе ж її базис формується на етапі внутрішнього виробництва продовольчої сировини та найнеобхідніших продовольчих товарів. Природно і те, що зернопродуктовий підкомплекс АПК є основою продовольчого забезпечення населення країни [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями ринку зерна займаються відомі українські науковці, зокрема В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, М.Я. Дем'яненко, С.І. Демяненко, В.Я. Месель-Васеляк, Б.Й. Пасхавер, П.Т. Саблук, Л.М. Худолій, О.М. Шпичак. Проте, варто відмітити, що не зважаючи на суттєвий вклад вітчизняної науки у вирішення теоретичних та практичних завдань сталого розвитку досліджуваного сектору економіки, функціонування зернопродуктового підкомплексу АПК України далеко від його потенційних можливостей. Підтвердженням цьому є невисокий рівень рентабельності, що пов'язано із низькою продуктивністю праці в галузях, нестабільною ціновою динамікою на ринку, незадовільним станом наповнення та використання державних зернових резервів, періодичними адміністративними заборонами на експорт зерна тощо.

Постановка завдання. Широкий спектр пропозицій науковців і практиків поки що не забезпечив стабільність підкомплексу, а тому дослідження проблем цієї сфери залишається актуальним.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зернопродуктовий підкомплекс є провідним в агропромисловому комплексі України й визначає зміст і характер більшості економічних процесів у цій сфері. Тут виробляють понад чверть валової сільськогосподарської продукції, щорічно вирощують до 40 млн. т і більше зерна, зберігають та переробляють його понад 15 млн. т, виробляють до 3 млн. т борошна, понад 300 тис. т круп, понад 100 тис. т макаронних виробів. Зернові займають більше половини усіх посівних площ сільськогосподарських культур, забезпечують значну частину доходів сільськогосподарських підприємств. Проте останніми роками спостерігається досить високий рівень товарності зерна, особливо у маловрожайні роки (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка обсягів і цін реалізації продукції зернових культур,
1990-2010 рр.**

Показники	Роки							
	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий збір, тис. т	51009	24459	38016	34258	29295	53290	46028	39271
Обсяги реалізації, млн. т	18499	10726	19458	17814	13965	24763	31686	23662
Рівень товарності, %	36,3	43,9	51,2	52,0	47,7	46,5	68,8	60,3
Середньореалізаційна ціна 1 т, грн.	н/д	438,3	417,8	515,2	833,5	778,6	799,0	1120,9
Рівень рентабельності виробництва, %	275,1	64,8	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Ціни реалізації зерна значно коливаються через нестабільність кон'юнктури ринку зерна, її залежність від природно-кліматичних умов, недосконалий ціновий механізм, відсутність державного регулювання спричиняють коливання реалізаційних цін на зернову продукцію всередині держави. Спроба мінімізувати цей процес не дає відчутних результатів, основна проблема тут - нестабільність та непрогнозованість державної політики. Система заставних

заупок, яка надавала б можливість окремим товаровиробникам притримати певний час зерно, щоб надалі продати його вигідніше, не реалізувалася на практиці [1].

Через відсутність регулювання державою цінової політики зерновий ринок знаходиться під владою зернотрейдерів, які повністю монополізували даний ринок, диктуючи свої умови та ціни на продукцію. Внаслідок того, що зростання реалізаційних цін за аналізований період відбувалось повільнішими темпами порівняно із темпами збільшення повної собівартості, рівень рентабельності у 2005-2010 рр. порівняно із 1990-2000 рр. знижується. За 2005-2010 рр. найвищий рівень рентабельності зернових культур спостерігається у 2007 році і становить 28,7 %, найнижчий - у 2005 році – 3,1 %.

На цінову політику значний вплив здійснює структура каналів реалізації зернової продукції (табл. 2.).

Таблиця 2

Структура реалізації продукції зернових культур, 1990-2010 рр.

Показники	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Переробним підприємствам, %	80,4	4,0	5,2	4,6	5,1	4,4	3,9	3,4
На ринку, %	3,2	34,8	10,0	9,9	8,7	7,9	6,6	7,1
Населенню, %	13,2	20,6	4,7	3,7	2,7	1,5	1,0	0,9
За іншими напрямками, %	3,2	40,6	80,1	81,1	83,5	86,2	88,5	88,6

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Колись домінуючий продаж переробним підприємствам (80,4% у 1990 р.) у 2010 році дорівнював 3,4 %, а іншими каналами — майже 88,6 %. Нині ж поступається усім іншим (табл. 2.4). Водночас ціни реалізації за іншими каналами (здебільшого це реалізація різноманітним комерційним структурам) є невисокими [1]. Позитивною тенденцією за останні роки є збільшення кількості агропромислових бірж, що забезпечуються більш справедливе ціноутворення на зернові культури (табл. 3).

Таблиця 3

Кількість бірж у 1990-2010 рр.

Показники	1990	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість бірж, од.	88	439	448	461	482	484	510
У т.ч. агропромислових, од.	9	30	29	30	30	26	25
Частка агропромислових бірж у їх загальній кількості, %	10,2	6,8	6,5	6,5	6,2	5,4	4,9

За даними табл. 3. можна прослідкувати, що загальна кількість бірж зростає, проте частка агропромислових серед них у 1990-2010 рр. поступово скорочується.

На біржовому ринку України у 2010 р. було укладено 9848 угод купівлі-продажу сільськогосподарської продукції, продовольства та матеріально-технічних ресурсів, що у 1,2 рази більше порівняно з рівнем 2009 р. Загальна вартість укладених угод у 2010 р. становила 9,42 млрд. грн., або понад 1,7 млрд. дол. США, що в 1,1 рази перевищує рівень 2009 р. При цьому 7,03 млрд. грн. — угоди для подальшого експорту, або 74,6% від загальної вартості укладених угод; 1,32 млрд. грн. — угоди для внутрішнього використання,

або 14% від загальної вартості укладених угод та 1,07 млрд. грн. — імпортні угоди, або 11,4% від загальної вартості укладених угод. Обсяги торгівлі зерновими культурами становили 1,6 млн. т, або у два рази більше порівняно з 2009 р. (табл. 4).

Таблиця 4

Обсяги торгівлі зерновими культурами на акредитованих товарних біржах за внутрішніми угодами (т.)

Назва товару	Спот	Форвард	Всього
Усього зернові культури	1534701,9	69864	1604565,9
в тому числі зернові продовольчі	1062023	45536	1107559
з них: пшениця продовольча	1001151	36179	1037330
Жито	44242	8136	52378
Овес	462	300	762
Гречка	0	21	21
Просо	83	0	83
Рис	2467	0	2467
Ячмінь пивоварний	9052	0	9052
Зерноsumіш	1638	0	1638
Тритікале	2928	900	3828
Зернобобові культури	10163,9	501	10664,9
з них: горох	10163	501	10664
квасоля	0,9	0	0,9
Зернофуражні культури	462515	23827	486342
з них: пшениця фуражна	131411	1960	133371
кукурудза	43808	4904	48712
ячмінь	287296	16963	304259

За даними Союзу аграрних бірж України, на біржовому ринку станом на 02.02.2010 укладено угод на експорт зерна з урожаю 2009 року загальним обсягом 16,5 млн. тонн.

В загальній структурі експорту зернових культур упродовж липня-січня 2009/2010 МР найбільша доля припадає на пшеницю – 48,8% від загального обсягу експорту зерна. На ячмінь приходить 27,2%, на кукурудзу – 23,4%.

Зростання експорту зерна зумовлює зменшення його надходження на вітчизняні переробні підприємства. Звуження зернопереробного напряму реалізації зерна ускладнює відновлення потужного промислового потенціалу підкомплексу, який налічує близько 700 хлібозаготівельних підприємств загальною ємністю 29,9 млн. т зерна і насіння олійних культур, 158 млинзаводів потужністю 7,3 млн. т борошна на рік, 94 комбикормових заводів потужністю 11,2 млн. т комбикормів і білково-вітамінних добавок та ін.

Це свідчить, зокрема, про те, що нині зернопродуктовий підкомплекс в основному працює на виробництво та продаж зерна, а не продуктів його переробки. Відповідно до даних балансу зерна в Україні на продовольчі цілі й промислову переробку у 2009-2010 роках використовували 17,2-24,5% загальних ресурсів зерна, а питома вага його поставленого на експорт перевищувала 50 %.

В основі державного регулювання ринку зерна та нарощення обсягів його переробки у межах країни на сучасному етапі розвитку сільського гос-

подарства, має бути ідея регулювання обсягів пропозицій відповідно до потреб суспільства та з урахуванням експортних можливостей.

Однак, останнім часом розвиток зернопродуктового підкомплексу не відзначається стабільністю. Майже постійно виникають проблеми із завантаженням потужностей спеціалізованих підприємств, що займаються зберіганням і переробкою зерна, забезпеченням достатніх запасів продовольчого зерна, різкими коливаннями закупівельних цін тощо.

Надзвичайно актуальним на даний час залишається трансформація відносин власності у сфері сільськогосподарського виробництва, системи заготівлі, зберігання та переробки зерна, перехід на ринкові відносини між учасниками підкомплексу [2]. Стабільне нарощування обсягів виробництва зерна вітчизняним АПК, зростання їх ефективності є запорукою економічної та соціальної стабільності України. Проте, на даний час не спостерігається постійних позитивних тенденцій щодо змін рентабельності сільськогосподарських підприємств (табл. 5).

Таблиця 5

Фінансові результати та рентабельність сільськогосподарських підприємств 2000-2010 рр.

Показники	Роки						
	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Фінансовий результат до оподаткування сільськогосподарських підприємств млн.грн.	1752,4	3702,4	2731,8	7624,2	6041,8	7996,6	17988,5
Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств, %	-1,6	12,7	10,0	19,0	12,9	14,7	22,9

Джерело: розраховано за даними Державного комітету статистики України

Наведені дані (табл. 5) підтверджують тезу про те, що фінансові результати діяльності в зернопродуктовому підкомплексі мають стрибкоподібний характер, а це зумовлено, на нашу думку, такими проблемами:

1) цінова політика на ринку зерна формується посередниками, оскільки виробники не мають ефективного доступу до організованих каналів збуту, а держава — ефективної політики регулювання;

2) витрати посередників, а частково й виробників покладаються на кінцевого споживача;

3) левову частку доходів одержує посередник, особливо у врожайні роки;

4) присутній значний диспаритет цін, що сформував стійкий базис нееквівалентності міжгалузевого обміну [3].

Ефективність господарської діяльності в зернопродуктовому підкомплексі АПК України залежить від двох груп факторів. По-перше, умов мікросередовища, де найбільш помітний вплив належить культурі землеробства. Природна родючість ґрунтів, на якій фактично утримувалося зернове господарство країни на протязі останніх півтора десятка років, поступово вичерпується. Це проявляється в прогресуючій деградації, зниженні її продуктивності. Гострий дефіцит сільськогосподарської техніки, зернонасіннесхо-

вищ, доступних та помірних за ціною кредитів, зростаючий диспаритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, зумовлюють щорічні втрати врожаю і завдають збитків сільськогосподарським товаровиробникам. По-друге, зернопродуктовий підкомплекс, як сектор економіки з надзвичайно високою господарською активністю, дуже чутливо реагує на правові дисбаланси. Виходячи з його ключового значення, у формуванні національної продовольчої безпеки, питання якісного законодавчого забезпечення господарської діяльності в АПК повинне розглядатися як пріоритетне стратегічне завдання соціально-економічного розвитку країни [3].

Глобальна економічна система сучасності перебуває у стані рецесії, яка охопила фактично усі сфери економічного розвитку, але найбільш глибокі кризові прояви демонструє фінансова система, від якої напряду залежить прогрес аграрно-продовольчої галузі зокрема. Підставою для такого висновку щодо України є те, що внаслідок входження в глобальні ринки, національна економіка повністю підпадає під вплив тенденцій розвитку світової економіки, фінансової системи зокрема. Певним заручником даних процесів є й аграрно-продовольчий ринок, але у міру його ув'язки із світовим необхідно враховувати можливі зміни, у тому числі за рахунок фінансових проблем: ціноутворення, інвестування, кредитування, страхування тощо.

Висновки. Отже, для розв'язання фінансових проблем учасників ринку зерна необхідні: активізація експорту зернових, зокрема обсягів, які не можуть бути спожиті на внутрішній арені ринку; масштабна закупівля зерна для створення достатніх його резервів на внутрішньому ринку, яка повинна здійснюватися за цінами, не нижчими за встановлений Урядом рівень; кредитування підприємств, які бажають купувати зерно у вітчизняних виробників; підвищення ролі Аграрного фонду у формуванні внутрішнього ринку зерна через виділення йому достатніх обсягів, а нині вже й понад норму, обсягів коштів на здійснення фінансових інтервенцій, виділення коштів у необхідному обсязі насамперед з перших днів збирання врожаю, тобто у піковий період щодо пропозицій; максимальне нагромадження можливих запасів зерна на майбутнє, що сприятиме стабілізації цін як в урожайний, так і неврожайний роки; розвиток біржової торгівлі зерновими як індикатора ціноутворення; реалізація проектів створення сільгосптоваровиробниками мережі кооперативних елеваторів, включаючи торгові, за участю зернотрейдерів і держави на засадах асоційованого членства; постійне вдосконалення нормативно-правової бази розвитку зернопродуктового підкомплексу й регулювання ринку зерна [3].

Література:

1. Лищенко М.О. Про державне регулювання цінових відносин між виробниками зерна та покупцями // Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія "Економіка АПК і природо-користування". - 2006. - № 8. - С.203-206.
2. Розвиток зернового виробництва та його адаптивної інтенсифікації в умовах ринку/ І.В. Дергач, аспірант, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" [Науковий керівник — П.Т. Саблук, академік УААН, доктор економічних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України]
3. Фінансові проблеми розвитку ринку зерна в Україні / Р. П. Саблук, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. - 2008. - № 12. - С. 69-75.
4. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/sg/sg_reg/scr_reg/scr_u/scr1210_u.htm.
5. <http://ukrexport.gov.ua/ukr/prom/ukr/3693.html>.